

JAKÓ ZSIGMOND: ÍRÁS, KÖNYV, ÉRTELMSÉG

Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest 1976. Kriterion K. 374 l.

E tanulmánykötet egyszerre több tudomány-ág szakembereit is megörvendeztető könyvsiker, hiszen egyaránt haszonnal forgathatják a történelem, a művelődés- és irodalomtörténet kutatói.

A szerző, Jakó Zsigmond, az erdélyi magyar tudományos élet kiemelkedő személyisége, történettudós. Pályája Kelemen Lajos mellett indult, akinek éppen mostanában ünnepeltük százéves születési évfordulóját. E centenárium alkalmából jelentette meg a Kriterion kiadó Kelemen Lajos Összegyűjtött művészettörténeti tanulmányait, amelyek nagy része éppen a Jakó által is kutatott korszak művészeti emlékeiről szól.

Jakó pályájának legfontosabb állomásai az Erdélyi Múzeum levéltára és a kolozsvári egyetem történeti tanszékei voltak. Közel negyvenéves kutatói munkája során a szerző áttekintést nyert Erdély középső- és újkori művelődéstörténetére vonatkozó valamennyi, ma hozzáférhető forrásról, s most megjelent könyvében gazdag kutatói múltjának művelődéstörténeti témájú dolgozatait fűzte össze egységes egészé. A már régebről is ismert tanulmányokat többségükben átdolgozta, továbbá újabbakkal egészítette ki őket.

Az erdélyi művelődés emlékeinek tekintélyes része az évszázadok során elpusztult vagy szét-szóródott. Nagyon sokszor csupán néhány töredékesen fennmaradt emlék alapján vagy a tudományos közvéleményben tévesen rögződött adatból kiindulva rekonstruálta Jakó egy-egy megsemmisült, megrongálódott, hiányos iratgyűjtemény vagy könyvtár egykori képét, egy-egy tudósi életpályát, eseménysort. A gyulafehérvári fejedelmi könyvtár sorsát bemutató írás például éppen a leghitelesebbnek vélt forrás, Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikájának* jólétesültségét megkérdőjelezve jutott az eddig általánosan elterjedt nézettel szemben arra a következtetésre, hogy Gyulafehérvárott nem létezett két külön gyűjte-

mény, hanem a fejedelmi és kollégiumi könyvtár azonos volt. Hasonló forráselemzéssel cáfolja egy másik cikk a torockóiak XVIII. században elterjedt stájerországi eredetének legendáját. A filológiai aprómunka alaposságát pedig a tanulmányokat kísérő bőszeges jegyzetanyag bizonyítja, amely részletesen tájékoztat egy-egy téma eddigi irodalmáról, s komoly segítséget nyújt a további tájékozódáshoz vagy a kutatások valamelyik szálának folytatásához.

A tizennyolc tanulmány két nagy téma, az írás és a könyv köré szerveződik. Az értelmiségi lét mindenkori legfontosabb jellemzője ugyanis a betűvel való szoros kapcsolat. Ebből a gondolatból kiindulva az íráshasználat terjedésén s a könyvkultúra fejlődésének útján keresztül rajzol átfogó képet Jakó Zsigmond az erdélyi magyar értelmiség művelődéséről, műveltségéről, múltjáról a kezdetektől a XVIII. század végéig. Ezt a képet a román és a szász kultúra emlékeiről szóló tanulmányok egészítik ki, beleágyazva a magyar művelődés fejlődését Erdély egészébe.

Az íráshasználatnak a kizárólagos egyházi nasználatból való kilépése indította el az egyházi értelmiség laicizálódását. A jogbiztosítás írásbeli rögzítésének egyre inkább terjedő szokása, a gazdasági és peresügyvitel ugyancsak írásbeli intézésének igénye vezetett az egyre népesebb írástudó réteg kialakulásához. Ennek a rétegnek a csúcsán elvilágiasodott, művelt főpapok álltak, akik képzettségüket külföldi akadémiákon, Krakkóban, Bécsben, illetve Itáliában szerezték. Hozzájuk csatlakoztak az alacsonyabb végzettségű, többnyire idehaza tanult klerikusok, s a már részben világi elemekből verbuválódó deákság, illetve olyan polgárok és kereskedők, akiknek a gyakorlatban szükséges volt az írni-olvasni tudás, de ez nem volt számukra egyszersmind kizárólagos megélhetési forrás. Ennek a rétegnek a körében bontakozott ki erőteljesen – a középkor laikus vallásos

mozgalmainak kezdetei után – anyanyelvi írásbeliségünk. Ezen a szálon kíséri végig Jakó Zsigmond az írás erdélyi történetét a XVIII. század végéig.

A különböző kormányhivatalok és a megyék levéltárainak új rendje Mária Terézia és főleg II. József idején hozott reformok alapján alakult ki. A reformutasításokat a Habsburg-hatalom központi szervei adták ki, de végrehajtasuk a hazai tisztviselők feladata volt. Ők alkalmazták a hazai körülményeknek sokszor nem megfelelő utasításokat az itthoni viszonyokhoz. A reformok eredménye nemcsak az új levéltári szervezet kialakulása lett, hanem a nemesi, családi, egyházi levelesládáknak, levéltáraknak a központi minta hatására meginduló rendezései is.

Nemcsak az írás és a hivatalok történetét kísérik figyelemmel a tanulmányok, hanem az e hivatalokban munkálkodó értelmiségiek legjellemzőbb alakjait is bemutatják. Az első, két nagyobb fejezetre tagolt rész gerincét a következő tanulmányok alkotják: *Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei; A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben; Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején; Az erdélyi hivatalok levéltári utasításai (1575–1841); Viser Lipót érkekezése a megyei levéltárak lajstromozásáról, 1785-ből.*

A XVI. század második felétől mindinkább a könyvek használata és gyűjtése jelentette az értelmiségi lét fő ismérvét. Jakó Zsigmond a könyv útját is a kezdetektől követi, a nyomtatásban való kiteljesedésen keresztül napjainkig.

A középkori könyvkultúra bemutatására Nagyvárad példáját választotta. A középkor kézírásos könyveiből, a kódexekből egyrészt a kolostorokban és a székesegyházak mellett, másrészt a gazdag és művelt főpapok kezében alakultak ki jelentősebb gyűjtemények. A kolostori könyvtárak főleg az egyházi művelődést és a papképzést szolgálták. A főpapok személyi gyűjteményei, amelyek közül kiemelkedő volt Váradon Vitéz Jánosé, több világi jellegű és tudományos anyagot foglaltak magukban – sokszor kényes bibliofil külsőben. A középkori egyház felbomlásával ezek a bibliotékák azonban sajnos szétszóródtak, és a könyvtárképződésnek új útjai alakultak ki.

Külön tanulmány mutatja be, hogyan inspirálta Erdély fejedelmeinek könyvgyűjtését Mátyás híres könyvtárának, a Corvinának a példája (*Erdély és a Corvina*).

A reformáció után a püspöki udvarok helyét a felsőbb iskolák és kollégiumok vették át. Ezek az

intézmények voltak legalkalmasabbak a tudományos munkára, itt gyűltek össze leginkább az ehhez szükséges könyvek is. Az itt képződött könyvtárak ajándék, hagyaték vagy – ritkábban – vásárlás útján magukba szívták az értelmiség kezén forgó könyvanyag legbecesebb részét. Rendszeres és kiterjedt könyvkereskedelem híján ugyanis a külföldön tanuló diákok könyvvásárlásaival került Erdélybe az európai kultúra java része. A bibliotékák gyarapodásának ebből a gyakorlatából következik, hogy ezek a gyűjtemények ma valóságos könyvmúzeumok, amelyekből: „az értő kéz kifejtheti magának mindazt, amire a könyv és a magyar lakosság viszonyának, illetve a magyar művelődés életrajzának tisztázásához szüksége lehet.”

Ezt a munkát végezték el Jakó és tanítványai a székelyudvarhelyi református kollégium könyvtárában az egyes könyvrétegek, személyi hagyatékok állagának különválasztásával, rendezésével, elemzésével. A kötet egyik, módszer szempontjából is kiemelkedő tanulmánya mutatja be, hogyan csapódott le az ilyen könyvtárakban nemzedékek egymásra épülő kultúrája. Ez az írás feltétlenül továbbgondolásra és továbblépésre készítet. A hazánkban található könyvtárak közül is nem egy analóg módon képződött. Nemcsak a református főiskolák gyűjteményeiről van szó, hiszen a katolikus papság könyvei ugyancsak az egyház bibliotékáira maradtak. Pázmány Péter hagyatékának emlékeit például nemrég kutatta fel Bitskey István és Kovács Béla a pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtáráról készült jegyzékek alapján (MKsz 1975. 25–37). Maguk a kötetek azonban csak könyvtárak egész sorának hasonló átvizsgálása után kerülhetnének elő. Az erdélyi kutatások szálai is nemegyszer hazánkba vezetnek. Náprági Demeter Erdélyből Győrbe hozott könyveinek sorsát felkutatni például nálunk van lehetőség.

A kötet utolsó tanulmánya – *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben* – mintegy összegzi az egész mű mondanivalóját, s röviden bemutatja a legfontosabb erdélyi történelmi gyűjteményeket, köztük a két legfontosabbat, a gyulafehérvári Baththyaneumot és a marosvásárhelyi Teleki-tékat.

Jakó Zsigmond könyvének olvasása során gazdagon bontakoznak ki előttünk az erdélyi magyar értelmiség mélyre nyúló gyökerei, amelyeknek alapos megismerése, egyrészt, mint a balázsfalvi román nyomda kezdeteiről és Timotei Cipariu könyvtáráról, illetve a XVI. századi szebeni

nyomatásról szóló tanulmányok bizonyítják, Erdély többi népeinek művelődéstörténetét az eddigieknél jobban megvilágítja, másrészt elvezet bennünket a mához, rádöbbenve, hogy a mai erdélyi magyar művelődés, amely-

nek egyik kiemelkedő állomása éppen Jakó könyve, ezeken a hagyományokon alapszik, s szervesen épül rájuk.

Heltai János

CZIGÁNY LÓRÁNT: A MAGYAR IRODALOM FOGADTATÁSA A VIKTORIÁNUS ANGLIÁBAN, 1830–1914.

Bp. 1976. Akadémiai K. 287 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 89.)

Előre kell bocsátanunk, hogy a hazai komparatiztika százszentendős története során – ha a tudományos programként megfogalmazott, szervezett összehasonlító kutatások kezdetét a Meitzl Hugó szerkesztésében megjelent *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* alapításában jelöljük meg – sajnálatos módon soha nem tekintette céljának a magyar irodalom külföldi befogadástörténetének áttekintő feldolgozását. Néhány, elsősorban a századforduló konzervatív-romantikus Petőfi-kultuszában gyökerező kezdeménytől, majd Turóczi-Trostler József kutatásaitól, különösen a *Petőfis Eintritt in die Weltliteratur*tól és a felszabadulást követően Petőfi orosz irodalmi befogadásának vázlatos áttekintésétől eltekintve alig történt valami.

Ami pedig az összehasonlító irodalomtörténet anglistikai vonatkozásait illeti, ezen a területen – a Shakespeare-kutatások kivételével – sem nagyobb szabású vállalkozásra nem került sor, sem maradandó értékű kutatási eredmények nem születtek. Az angol–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása, ma már nehéz lenne kinyomozni, mi okból, egészen a legújabb időkig az irodalom perifériáján mozgott. Az egyetlen angol tanszéke Arthur B. Yolland kezdeményezésére viszonylag későn, a harmincas évek elején vette programjába az anglistikai kutatások határainak kiterjesztését az Anglia és Magyarország közötti kapcsolatok feltárására, de a program megvalósítása tekintetében messze elmaradt más tanszékek – különösen a francia vagy német tanszék – teljesítményétől. Éppen ezért úgy tűnik, hogy a hazai komparatiztikának és ezen belül különösen az anglistikának a magyar irodalom külföldi befogadástörténetének felkutatására soha nem voltak meg a lehetőségei vagy eszközei.

Abban, hogy a komparatiztikai kutatások a felszabadulást követően csak a hatvanas években

bontakoztak ki, egyetlen gátló tényezőként, úgy látszik, Lukács Györgyre, illetve az Irodalomtörténeti Társaság alakulóülésén elhangzott elnöki székfoglalójára „illik” hivatkozni. Ezt teszi Czigány Lóránt is, amikor – igazában talán nem is egészen meggyőződve és ezért lábjegyzetben – megemlíti, hogy „1949-ben, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság újrászervezése után hatalmi szóval leállították ezeket a kutatásokat”. (Már maga az évszám is helyesbítésre szorul, hiszen ez a beszéd egy esztendővel korábban, 1948-ban hangzott el.) Ebben a felfogásban egyébként nem áll egyedül. Vajda György Mihály *A magyar összehasonlító irodalomtudomány vázlat*a című tanulmányában idézi Lukács megnyilvánulását, majd azt mondja, hogy „a személyi kultusz légkörében ezek a dogmatikus színezetű szavak . . . évekre véget vetettek az irodalmunk külföldi vonatkozásaival való rendszeres foglalkozásnak”. Amint azonban a tényekből megállapítható, a valóban dogmatikus szavak néhány évvel később, 1952-ben hangzottak el, amikor Lukács Györgynek vajmi kevés köze lehetett az összehasonlító kutatások „leállításához”, és ezek a szavak egyértelműen kozmopolitának bélyegeztek meg minden ilyen jellegű kutatást olyannyira, hogy még a világirodalmi áramlatok mozgását is kétségbe vonták. (Vö. Irodalomtörténet, 1952. 19–29.)

Ami pedig Lukács György említett előadását illeti, abban nem a komparatiztika tagadásáról, hanem módszereinek revíziójáról van szó. Igaz, hogy a módszeren Lukács kizárólag a pozitivisták megközelítést értette, és nem szentelt figyelmet a komparatiztikában is jelentkező szellemtörténeti konstrukcióknak. Az is igaz, hogy a befogadástörténeti kutatás módszerül a társadalmi szükségetlen alapuló, lényegében szociológiai megközelítést javasolta, de ehhez azonnal hozzátehetjük, hogy a történeti jellegű, tehát a befogadás történetiségét